

„Rejtett kincs, drágagyöngy...”

Jézus jól ismert példázatának szavait idézte fel bennem, amikor legutóbb Czigány Györggyel, szerkesztőbizottsági munkatársunkkal az In memoriam Cs. Szabó László című dokumentumfilmről diskuráltunk. A film rendezője ugyanis több helyütt idéz abból a televíziós beszélgetésből is, amelyet Czigány György 1982-ben készített Cs. Szabóval.

Am Czigány Györgytől megtudtam azt is: ezt a tévéfelvételt Cs. Szabó olyannyira fontosnak tartotta, hogy arról teljes terjedelmében saját kezűleg leíratot készített, majd lektorálva, szerkesztve esszé-interjúvá alakította, hogy az 1983-ban, a Kortárs folyóiratban megjelenhessen. Czigány György pedig most az archívumából előkereste az eredeti eszmecsereét, hogy ez a rejtett kincs, drágagyöngy, közel negyven esztendő múltával a Lyukasóra folyóirat olvasói elé kerülhessen.

Legyen hát ez is Czigány György 90. születésnapjára ünnepének része! (Sághy Ildikó szerkesztő)

Czigány György

Czigány György és Cs. Szabó László az 1982-es tévéfilm adásában

CZIGÁNY GYÖRGY Cs. Szabó László itthon

A mikor egy nyáriasan meleg, késő őszi napon, 1984-ben a ravatala előtt álltunk a sárospataki temetőben, már alig gondoltam arra a beszélgetésre, melyet 1982 májusában a televízióban készítettünk Cs. Szabó Lászlóval, s amelyet a nézők csak az író halála után fél évvel láthattak. (Előbb lett a műsor anyagából folyóiratinterjú, ezt 1983 áprilisában közölte a Kortárs.) Korán érkezünk a temetőbe, de már sokan álltak a ravatalnál. Forrón süttött a nap és tavasziasan sárosak voltak az utcák, ösvények. Ott állt Illés Endre is, szikáran, mozdulatlanul. Fél óra is eltelt: valaki ülőhelyet mutatott neki. Emlékszem, alig észrevehető, de határozott mozdulattal hátrította el az ajánlatot. A sokaságban néhány barát arca: Tornai, Csoóri, Petrovics Emil...

*

Cs. Szabó Lászlóval több levelet váltottunk a televíziós műsorának sorsa miatt. Egyik levelét idézem, amelyet 1982. október 22-én, pénteken fogalmazott meg Londonban.

„Kedves Gyurka! Tájékoztatásul ez az utolsó »interim« híradásom beszélgetésünk szövegéről. Postáztam pár órája egy 310 oldalas könyv tördelt korrektúráját, felszabadultam. De az utolsó öt napban párhuzamosan már belevetettem magamat az átírt szövegbe is. Egyelőre kézírással. Úgy fest, hogy vasárnap megkezdem a gépeltést, ami még mindig csak impurum, de 28-án a gépelő kezében lesz végső tisztázásra... Többé-kevésbé biztosra veheted, hogy november 4-én reggel expressz postázom Neked. Kő esik le a szívemről, végre tudok határozott dátumokat mondani.

Mivel első megfogalmazásban már kész van a javítás kétharmada, megerősíthetem korábbi levelem híradását. Végigkövettem beszélgetésünk vezérfonalát, de gyökeresen átfogalmazva. Új mondatok, bekezdések, itt-ott új oldalak kerültek be a pongyola ismétlések helyére, amelyek csöppet sem zavarják az olvasót, olvasva henyék, helyenként túrhetetlenül. Régóta űzöm a műfajt, nem ért meglepetésként.

Meglepetés némileg Téged fog érni. A felszabaduló helyet kitöltöttem kortörténeti és társadalomtörténeti rajzokkal, mert három hazai utam meggyőzött, hogy az 1950-es években született nemzedéket elsősorban az agyonködösített harmincas évek izgatják. Igyekeztem alapos ízelítőt adni abból a nagy horderejű reformkorból, de ismétlem: beszélgetésünk tág keretében. Verba volant, scripta manent – ha kiadjátok a Kortársban (aminek igazán örülnék), a küldendő, ráncba szedett mondanó illik nyomtatásban, nem az el-elkalandozó élőlészavas.

Természetesen, ha úgy gondolod, hogy az új szöveg túlságosan elhajlik a lejegyzett anyagtól, a legegyszerűbb és legbecsületesebb megoldásnak az látszik, hogy csillag alatti jegyzetben vagy a szöveg előtti pár soros, kurzív bevezetőben utalunk rá, hogy amit a Kortárs olvasói látnak, a beszélgetés alapján készült.

Levél helyett legközelebb már kéziratot kapsz. További sorsáról dönts szuverénül. Gondolod, hogy a portré műsorra kerül még Karácsony előtt? A kérdés világért sem sürgetés! Barátsággal és szeretettel szívből köszönt: Cs.” ♦♦

KÉTNYELVŰEN – KETTŐS HŰSÉGBEN

Válaszok Czigány Györgynek

Czigány György: – Szeretettel köszöntöm tihon a legnagyobb magyar esszéíró: Cs. Szabó Lászlót. Mi legyen az első szó köszöntésül? Talán Mikes Kelemen neve, ámbar a te sorsod aligha hasonlítható az övéhez.

Cs. Szabó: – Egyáltalán nem, egyáltalán nem. Sőt, inkább azt mondom, hogy Mikes Kelemen, aki ma már a világrésekbe szét-szórt, külföldi magyar írók valóságos védőszentje, egyúttal meg is téveszti a hazaiakat, ha ránk gondolnak. Él a magyar köztudatban egy török-örmény-görög-zsidó sárfészek foglya, ragályokon és unalomban, évtizedekig emésztődik szellemileg árván, magára utalva a világ végén. Szellemileg tökéletes árvaságban, lelki-leg már sokkal kevésbé, mert Törökországban tizenhét éven át szolgál a legjobb apaként bálványozott II. Rákóczi Ferencnek, amellet jó előre megedzették annak idején a serdülő zokszó nélküli, végtelen türesre nevelői, a kolozsvári jezsuiták. De mondom, úgy kísért

a magyar köztudatban, mint aki nagy búsan fel-alá sétál és „futó szél zúgásában” egyedül hallgatja a tenger mormolását. Nemzedékek könnyzacskóira hatott Lévay József érzelmes verse, a nemesen retorikus gyászvers egy élő-halott felett; még kötelező iskolai olvasmány volt diákkoromban. Holott Mikes elfoglaltabb volt, mint utókori emblémaképe.

Mi, Nyugaton élő magyarok aztán végképp nem érünk rá emésztődve fel-alá sétálni csapkodó hullámverésben. Folyton szorongat a cselekvés, tele vagyunk tennivalókkal a hajszoló század sodrában, írunk. Már aki író. Nagy többségünk világvárosokban lakik, s három nemzedék dolgozik össze időnkénti fényjelekkel az óriási szórású diaszpórában: az enyém a fiaméval, az övé meg a rohamosan sarkukba szegődőkkel. Egyre vigyázzon minden kilátogató honfitársunk! Ha tele van jóindulattal irántunk, ne legyen ugyanakkor tele részvétellel, puhatolva, hogy nincs-e

titkolt honvágyunk, gyöttrő és bénító, bár erefelé tízszerte tömöttebbek az áruházak és csemegeboltok. Nincs. Se időnk, se módunk rá, s lelki helyzetünk egészen más, mint egy száműzötté. Hadd említsem én is szeretettel a páratlan csodát, Mikes Kelemen, hiszen a XVIII. század első felében már olyan a prózája, amely Kosztolányié mellett máig a mintánk. S tette egyedül, lelki fel-feltörő intellektuális környezet nélkül, kristálytisztá, eleven nyelvében magasan az erdélyi földiek: rokonok, írók fölé húzva. Nincs rajta egy szemernyi penészfolt. Szegben, természetesebben, elegánsabban írt, mint bárki az akkori „két hazában”. Irodalmunk egyik csapása éppen az, hogy olyan rettentően elkésve s akkor is feltűnés nélkül. 1794-ben Szombathelyen adták ki a Leveleskönyvet, tehát elmaradt a nagy vitaminoltás az egyébként vonzó hangú, korabeli provincializmusba. Ő lett volna az egykorú stílusminta, ahogy – ismétlem – Kosztolányi

1982 jún. 2

Keves Barátom,

Sárospatakról visszatérve kaptam meg két könyvedet. Kívül közzönöm a kitüntető figyelmet.

Végtelen örömmel gondoltam vissza kiadó televíziós beszélgetésünkre; öreg „profi” filmek igazán jótészt hallani a fiatalabb verbeli „profi” kérdéseit s ugyanakkor megható nagy tájékozottság az írátaimban. Fáradtság nélkül élvezet s nem izzasztó munka volt a felvétel. Azóta Tized Gyűlésről és Csorai Lándorhól Patakiig igen sok helyről hallottam, milyen nagy az országos becsületes, tudomány adták, hogy a M. Televízió egyik legkimagaslóbb és legvonzóbb munkatársával végezték a felvételt. Persze éreztem is az

2

indulattól kezdve s most már magam is beállhatok a Tanúk közé. Brillians voltál, gratulálok és szelből közzönöm.

Nagyon remélem, hogy előbb-utóbb ímet találkozzunk, itt vagy Anghiában. Én holnap hagyom el a hazát.

Igaz barátsággal és nagy rabcsületesrel szeretettel
Küzzöl

Cs. Szabó László

már egy fél százada az. Nemcsak kortársaimra gondolok, hanem az 1930-as évjáratokra is, tudom, hogy Nyugaton Mikes hányanak a nyelvi eszménye, nyelvtisztaság, világos fogalmazás és csipősen enyelgő hangváltás mestere. Mintha csak köztünk forogna még.

Nincs honvágyunk, mert kettős kötöttségben, kettős hűségben s kétnyelvűségben dolgozunk, megállapodva s lecsillapodva. 1960-ban még nem állíthattam volna ezt. Kettős kötöttségen azt értem, hogy lassan ki-ki beilleszkedett idegen társadalmakba anélkül, hogy elvesztette volna magyar identitását, holott eleinte jó néhányan átestek ezen a pánikon. Sok országban és különböző világrészekben él magyar egyetemi tanár, orvos, laboratóriumi kutató, biológus, építész, olajmérnök, agronómus, vegyész, történész, író, grafikus, szociológus, sportedző, kocsmáros. Lojalitást és megbecsülést érzünk a befogadók iránt, de nincs szakadás vagy elidegenedés a Nyugaton élő jófajta – ismétlem: jófajta – magyarok s a haza közt. Mellesleg ugyanezt elmondhatom a lengyelekről, észtekről, csehekről, örményekről. Nem kizárólagos magyar kiváltság vagy érdem. Van egy különvaló kötöttség Svédországhoz, Svájcához, Hollandiához, Ausztriához, Franciaországhoz, Angliához, az Egyesült Államokhoz, Brazíliához, s van egy közös kötöttség a hazához, ahová az 1970-es évek óta egyre többen visszajárnak gyerekestül, tudnak a megjelenő könyvekről, olvassák, sokan buzgóbban, mint a kinti magyarokét, persze azért, mert a legtöbb könyv ismét olvasható, nem úgy, mint az 1950-es évek tragikus kezdetén, amikor egy megkínzott nép fogvacogva is csak röhögni tudott a strébrek szecsakgyártásán.

Ennyit a kettős kötöttségről és hűségről. A kétnyelvűségről viszonylag keveset tudnak Magyarországon. Jobb szó híján főleg a középnemzedékre gondolok. Mi, öregek, Márai,

Szabó Zoltán, Faludy György, lassacskán elfogyunk. Márai nyolcvankettő, Zoltán hetven, kettőjük közt már feszülten várom idén a magam két hetesét, állítólag szerencsés szám a lottóban, hát majd meglátjuk. De térjünk vissza az úgynevezett középnemzedékre! Az történt, hogy beleszokva, sőt beágyazva a kétnyelvűségbe, tudományos munkáikat rendszerint a befogadó nagy ország nyelvén vagy valamilyen világnyelven írják, hazai és külföldi kettős haszonnal, mert elég sokszor magyar a tárgyuk, legalábbis irodalmi, irodalomtörténeti, történelmi, társadalomtudományi, néprajzi, zenetörténeti munkáké. „Hírünk a világban”, hogy Illyés Gyula szállóigeként forgó szavait idézzem, egyre nő, mert szaporodik azoknak az angol, francia, német, spanyol, svéd könyveknek, füzeteknek, különlenyomatoknak a száma, amelyeket egyetemi tanszékek betöltői vagy szabadúszók írnak az 1933 és 1937 között született nemzedékből. Kapásból néhány példa közelebbi ismerőseim közül: Deák István a Columbia Egyetemen, Czigány Lóránt és Péter Münchenben, Gosztonyi Péter egy berni történelmi intézet élén, szintén Bernben Veress Sándor, aki legalább olyan kiváló zenetudós,

mint zeneszerző, Thinsz Géza, aki remélem, egyszer még bejut a svéd akadémiaira, vérfrissítőnek a Nobel-bizottságba, Varga Sándor amszterdami professzor – magyar költői nevén Varga Áron –, aki máris holland akadémikus s nagy tekintély a strukturalista elméletben, Karátson Endre francia irodalomtörténész és magyar elbeszélő, Hanák Tibor, a bécsi filozófus, Kabdebó Tamás, a sokoldalú manchesteri könyvtáros, Sándor András Washingtonban, Kemenes Géfin László Kanadában, és így tovább, és így tovább. Sajnos a jó bornak ezúttal nagyon bő a seprője is: felfuvalkoddott, tudatlan műkedvelők, főleg a tengerentúlon, akik saját zsebükből gond nélkül fedezik áltudományos fércműveiket. Hagyján, ha magyarul; ártalmasabb, ha angolul, nem marad köztünk, titkolt családi ügyként, a szegényünk.

Visszatérve a kitűnő elitre, vissza kell utalnom a már említett kétnyelvűségre. Mert szépirodalmi műveik nyelve, igen bölcsen, jóformán mindig magyar. A tudósok egy része költő s esszéista is. Márpedig aki 18-20 éves koráig anyanyelvébe volt bepólyálva, az később semleges tudományos nyelvet tökéletesen elsajátíthat ugyan, de versben, regényben, novellában, esszében izetlenebb, merevebb, egyenesen lelketlenebb, mint akár egy közepes „bennszülött”, ha ő maga talán nem hallja is. Csak árnyalatokról van szó, de elég az, elég az! Éppen árnyalatokon fordul meg – s mennyire! – az írás minősége, szóval az, hogy ezüst-e, arany-e vagy csak ezüstözött réz. Számomra nincs furcsább, mint az a külföldi magyar író, aki lélekszakadva futkos: „Édes öregem, nem tudsz egy fordítóról, aki átülteti regényemet angolra (németre, franciára, spanyolra)?” Minek, ugyan minek? Körülbelül tizenötmillió magyar van a világon, az nem elég potenciális olvasó? Nekem mindig elég volt.

– *A gyökerek meghatározzák az ember életét. Nálad mottószerűen: Erdély, Budapest. Aztán van egy európai, ahogy te nevezed: kúszógyökér...*

Cs. Szabó: – Köszönöm a figyelmes olvasást, jól emlékszel a szóra, kúszógyökér.

– *És ez a három szólam, polifónia, azt hiszem, elég volt ahhoz, hogy megszülessék a tizenöt könyv, amit külföldön írtál. Amelyek közül már olvashattunk az utóbbi években. Akár a görögökről van szó, akár a Közél-Keletről vagy Jeruzsálemről, verseidről, novelláidról. Ezekről szeretnénk hallani.*

Cs. Szabó: – Nézd, én véletlenül Budapesten születtem, de pár hónap múlva elvittek Kolozsvárra, ott maradtam 13 éves koromig, s a nagy vakációkban azután is sokáig visszajártam, persze akkor már a román határ mögé. Édesapám Pesten van eltemetve, ő az egyetlen a családban, aki nem erdélyi földben fekszik, a többi elődöm, őszám osztozik a kolozsvári, medgyesi s székelyudvarhelyi temetőn. Apám és anyám volt az első, aki huzamosabb időre átjött a Király-hágón, kivéve – átmenetileg –

Weöres Sándor, Károlyi Amy és Cs. Szabó Weöreséknél, a kertben

néhány ősi anyai ágon, ők gubernátori engedéllyel kimentek tanulni német egyetemekre. Nagyon rég, az unió előtt. Ízig-vérig erdélyi vagyok erdélyi levegő nélkül is, mert azok a gyökerek nagyon mélyek, néha engem is meg-hökkentenek. Számtalanszor Erdélyre kapcsol oda se vágó ez vagy az a gondolatom. 1918-tól erre a gyökérhálózatra rakódott rá minden külső esemény és belső változás, életem forgása, kamaszkor, egyetemi ifjúság, első házasság, első két foglalkozásom, pályakezdésem Babits oldalán. „Babits istállójában”, ahogy Féja Géza

mondta csúfondárosan, bár úgy éreztem: gonosz fullánk nélkül. Csakugyan az ő istállójában váltam magyar íróvá, a Nyugat avatott fel, néhány próbaút után más folyóiratokban, a Nyugattól örökölt később a Magyar Csillag s a Válasz, persze írtam máshova is. Ezzel a három névvel már nyakig benne vagyunk az 1930-as években, túl is jutottunk rajtuk

1943-ig. Komor, de nagy magyar évtized volt, irodalmunk megint egyszer magára vállalta, hogy helytáll a népért a díszmagyaros ország helyett, mondhatnám: közönye, félelme, vak-sága ellen. Népiek és urbánusok örökös civakodása viszonylag elég keveset számított, nagy részüket egymáshoz sodorta a közös szándék, mai szétválasztásuk fókusza szerintem hamis, mert élesebb az elkülönítésük, mint az

egykori valóságban. Persze voltak szélsőséges urbánusok, akik lefaszízták a népieket, voltak szélsőséges népiek, akiknek vérszopó kozmopolita zsidó volt minden urbánus, de kölcsönös gyűlölködésük inkább csak peremtűnet. Jól-rosszul, mégiscsak együtt voltunk, urbánusok és népiek, belső száműzetésben küzdöttünk egy új Magyarországért. De józan ítélettel még a vérmesebbje se gondolt társadalmi forradalomra vagy hatalomátvételre, annál sokkal realistább volt a fegyvertelen felszabadítók stratégiája. Ma már alig bírják felfogni

a fiatalok, hogy nem állt mögöttünk senki. Úgy értem: szervezet, párt, egyéb intézmény, titkos tőke. Mozgósítani akartuk a közvéleményt Budapesten, vidéki városokban, falun országjáró előadásokkal, perbe fogott könyvekkel, pénztelen, de nagy becsületű lapokkal. Akiben csak pislogott is egy kis felelősségérzet, íróként se nézhetett, sőt elsősorban író-

ként nem nézhetett a mutató iparfejlesztést éhbér szinten a legtöbb nagyvállalatnál, s a feudális földgazdálkodást éhbér alatti szinten.

De ugyanakkor ritkán voltunk újkori történelmünkben nyitottabbak a Nyugat felé, mindenesetre jobban, mint a reformkori nagyságok óta bármikor; a milenniumi századforduló például Széchenyi István bíráló szemével, bizony, ismét csak nagy parlag volt a szó

jelképes értelmében, zsíros lacikonyhákka az összetákolta ligeti Ős-Budavárában. Könnyen utaztunk s olcsón, harmadosztályú fapadon, főleg Párizsba. Szédületes volt a vonzóereje. Ma jobban megoszlik a nagy szomjúság Olaszország, Franciaország s főleg angol-szász nyelvetterületek után, amerikai ösztöndíjjal vagy vendéglátói meghívással sokan hetekre, hónapokra át is jutnak az Egyesült Államokba. Ez bizony szinte elképzelhetetlen volt fiatalságom idején. Persze, Párizs szellemi hatalma akkor lenyűgözőbb is, mint ma, nem csoda, hogy a haza gondjaitól terhelten „vigyázó szemünk”-et megigézve Batsányi, Petőfi, Ady farszára vetettük. A második világháborúig joggal soroltak engem a neveltjei közé, novellák és esszék tanúskodnak a helyes betájolásról. De 1948 végén a sors nem oda, hanem Olaszországba vetett, két és fél évig éltem Rómában és Firenzében, nagyon keserves körülmények között. Aztán visszabillentem a pályámra, meghívtak munkatársának az angol rádió. Londoni lakos lettem, később angol állampolgár.

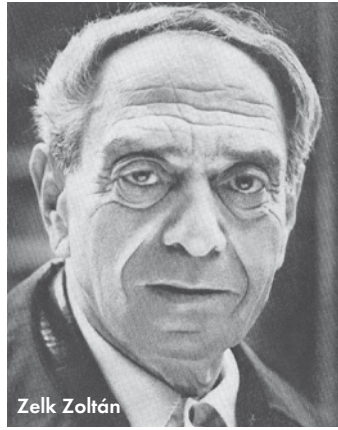
– Hiszen volt már egy korábbi rádiós korszakod itthon. Amikor itthon voltál a rádió irodalmi osztályának a vezetője.

Cs. Szabó: – Ó, de mennyire, de mennyire! Azt kell mondanom, hogy az angol rádió is azért hívott meg, mert fölfedezett. Rájött, hogy Nyugaton él a Magyar Rádió egyik volt belső embere. Napot naphoz toldva, reménytelenül és nyomorúságosan éltem Firenzében, mégis megsirattam, amikor átköltöztem Angliába nagyobb és biztosabb karaj kenyérért. Álltam a vonatablaknál, s folytak a könnyeim, persze azért is, mert nagyon szerettem az olaszokat, noha egészen más a természetem, mint az övék, elutóbbet nehéz elképzelni.

„Számtalanszor Erdélyre kapcsol a gondolatom. Erre a gyökérhálózatra rakódott rá életem forgása, kamaszkor, egyetemi ifjúság, első házasság, első két foglalkozásom, pályakezdésem Babits oldalán. Babits istállójában, ahogy Féja Géza mondta csúfondárosan.”

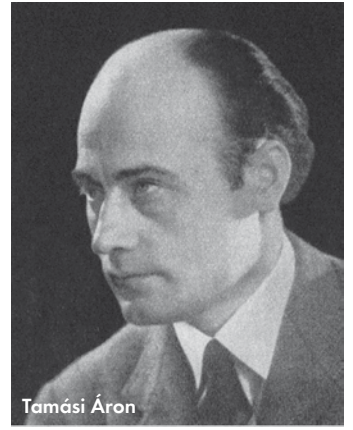
Sárközi György

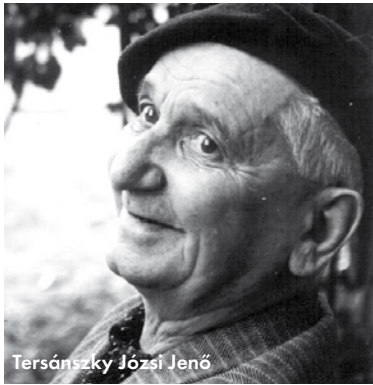
Zelt Zoltán

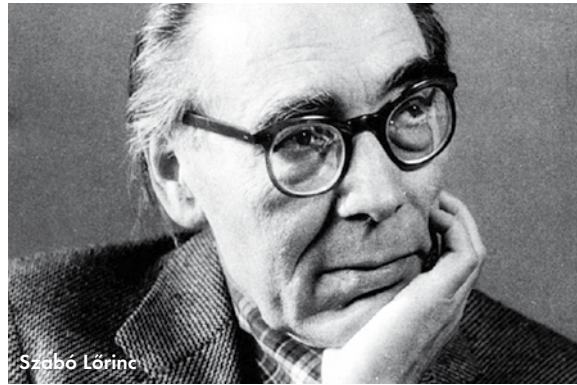
Örley István

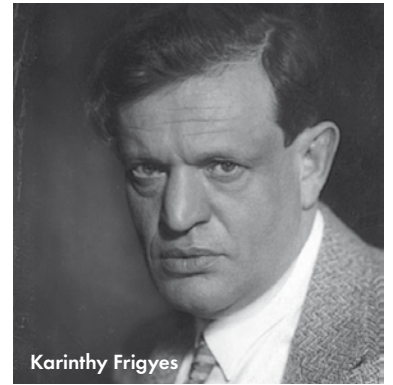
Tamási Áron

Tersánszky Józsi Jenő

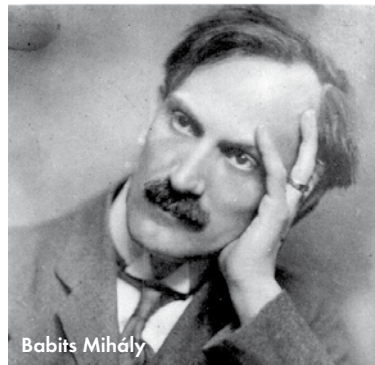
Szabó Lőrinc

Karinthy Frigyes

Németh Antal

Babits Mihály

Dohnányi Ernő

Rónay György

József Attila

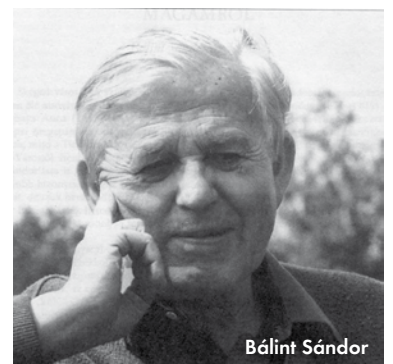
Bajor Gizi

Kosztolányi Dezső

Márai Sándor

Bálint Sándor

– Szól erről egy novellád is.

Cs. Szabó: – Hogyne, több is. Szóval az angol rádió alapos késéssel fölfedezte a szárazra vetett „profí”-t; Szabó Zoltántól szerezték meg albérleti címemet. Tapogatózó levelükre mentem volna azonnal, akár négykézláb, mert tudtam, hogy ez a szabadulás, valószínűleg az egyetlen. Az íróé is, ami nem volt mellékes, mondhatom. Osztályvezető voltam a Magyar Rádióban, az irodalmi osztály vezetője. Mivel a mai televíziós nézők nagy része akkor nem is élt, rövid történelmi összefoglalást kell rögtönözni. Magyarország még nem volt teljesen villamosítva, távol fekvő országrészekben, itt-ott, csak „detektoros” készüléket használtak, silány volt a vétel, amellet sokaknak arra se telt. Történészek dolga, hogy megcáfoljanak, de úgy emlékszem, 300 és 400 ezer körül mozoghatott az előfizetők száma, amikor

„Jól, rosszul, mégiscsak együtt voltunk: urbánusok és népiek, belső száműzetésben küzdöttünk egy új Magyarországért.”

megváltam a rádiótól. Nagy szám akkor, nevésegesen eltörpül a maiak mellett. Az történt, hogy Kandó László festőművész, később tanártársam a Képzőművészeti Főiskolán, nagyon eszes, művelt és szellemes ember, meggyőzte unokatestvérét, Kozma Miklóst, a Magyar Távirati Iroda s a Magyar Rádió elnökét, hogy kíméletlen műsorreformra van szükség, aminek – felfelé buktatással – személycsere az előfeltétele. Csakugyan elég mucsai műkedvelés folyt a Sándor utcában, s igen sok író semmire se becsülte a potenciálisan óriási találmányt. 1934 novemberében történt meg az áttérés, az irodalmi osztályról levált az új osztály, a drámai, Németh Antal, a Nemzeti Színház új igazgatójának a vezetése alatt – alig látható, alig hallható manapság a neve, ő még rehabilitálásra szorul, ha másként nem, mint kiváló színháztudós –, az irodalmi osztályt meg Németh Lászlónak kínálták fel. Akkor volt emelkedőben, szédületesen, minden szem kezdett rátapadni, elragadtatva vagy ellenségesen. A legnagyobb minőségi igényteliséggel lépett fel, s a legnagyobb elkedvetlenedés volt a gyors folytatás. Maximalista volt minden tetteiben, írásában, tervében – kebelbarátja, Gulyás Pál, a debreceni költő ártatlanul csúfolódva tervkovácsnak nevezte –, de retentő érzékenysége vetekedett maximalizmusával. Hiába biztatta a nagy hatalmú Kozma Miklós: „csináld csak tovább, csináld csak, mögöttem állok, Laci”, szinte minden szögletben elgáncsolására fölesküdt ellenséget látott, s végleg elcsüggedve lemondott. 1935 júliusában engem kértek föl, hogy álljak a helyére. Süllyedéstől féltették az osztályt, kárörömet sem akartak szerezni a szélsőjobb oldali sajtónak, amely kezdettől háborgott az őrsgváltás miatt. Érthető, félig-meddig monopóliumuk volt addig az iro-

dalmi műsor. Mellesleg Kozmának még csak éppen harangozott a nevem, s tanácsért megint Kandóhoz fordult, noha megjárta első jelöltjével. Osztályvezetőként automatikusan bekerültem az igazgatóságba. Harmincéves voltam, és szabad kezem volt, igaz, hogy engem nem is fűrtak meg lépten-nyomon fantomellenségek, mint a betegesen gyanakvó Németh Lacit. Éveken át összedolgoztam Hlatky Endrével, a műsorigazgatóval. Őt a németek 1944. október 15-e után elhurcolták – akkor már a Miniszterelnökségen működött –, szabadulását az előrenyomuló amerikaiaknak köszönhettem, leköltözött Rómába harmadrendi ferences szerzetesnek, emigrációnk elején gyakran találkoztunk, a római temetőben fekszik. Hagyták, mondom, hogy csekély engedményekkel minőségi műsort szerkesztsek, azaz én diktáljak, nem pedig mániákusan levelező vidéki ténsaszonyok: képzeletben egy igényes hallgatót vetítettem a vevőkészülék mellé. Hamarosan beállt

a szélfordulat írókörökben is, lemorzsolódott a bizalmatlanság: amit eleinte kérni kellett, magától ömlött be most már. A jó kézirat. Még Stein Aurél, a világhírű magyar-angol Ázsiakutató is beállt munkatársaim közé, ha éppen Pesten járt. De Isten ments, hogy csak osztályomnak tulajdonítsak érdemeket! A zenei osztályt Dohnányi Ernő vezette, a drámait – ahogy mondtam – Németh Antal, legalább hárman voltunk, akik a színvonal fokozására törekedtünk. Persze valójában nem hárman, mert kezem alatt dolgozott Ortutay Gyula és Örley István is.

– Kik voltak azok, akik ott rendre szerepeltek a te vezetésed alatt?

Cs. Szabó: – A Nyugat első nagy nemzedékéből Schöpflin Aladár, Móricz Zsigmond, Babits, amíg tudott beszélni, Kosztolányi, fájdalom, rövid ideig – 1936 végén már halott, s előtte hónapokig haldoklik –, Laczkó Géza, Tersánszky Józsi Jenő, akivel csak az volt az örökös baj, hogy felolvasás helyett mindenáron furulyázni akart a mikrofon előtt, Áprily Lajos s a hallgatók olyan kedvencei, mint Karinthy Frigyes, Szép Ernő, Hunyady Sándor; Nagy Lajos, az ég tudja, miért, saját írásai helyett makacsul rábeszélte felesége gyermekmeséire, időnként, kedvetlenül, el is fogadtuk a kedvéért. Ha meggondolom, hogy felkérhettem Kosztolányit, Móriczot, Babitsot, még most is elönt valami jó melegség – Babitsot!

– Még föl is idézhetnénk a hangját, mert megvan a rádióban az ő hangszalagja!

Cs. Szabó: – Elárulhatom, hogy én készítettem, s úgy tudom, később azt játszották át kereskedelmi hanglemezeire is. Gégeműtétje után vettük fel, hogy mentsük, ami menthető a hangból, bármilyen tökéletlenül. Van róla egy fénykép, sálja alatt természetesnek tetsző

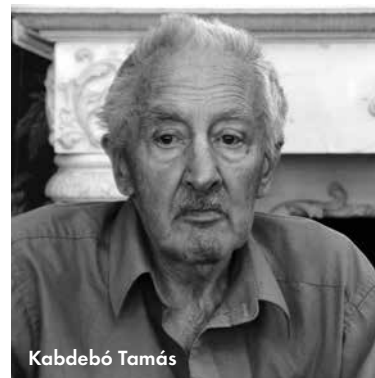
Békes Gellért

Szőnyi Zsuzsa

Szabó Zoltán

Kabdebó Tamás

mozdulattal befogja a rákoperáció után nyitva hagyott rést, nehogy sípoljon. Hátborzongató, hogy milyen sípolós kedvű lyuk volt.

– *Éneklő, emelt magas hangon mondta Esti kérdés című versét...*

Cs. Szabó: – Hogyne, mindig, mindegyik versét. Az első, amit hallottam tőle élő hangon, elnyújtva, kántálón, a szó középkori értelmében, a *Mint különös hírmondó* kezdetű, csodálatos vers volt, ma is fülemben cseng akkor még ép torokhangján a zárósor, utánozni tudom: *megy s eltűnik az új tavasz illatos dzsungelében...* Pontifikálva olvasott, mint Yeats, az ír mágus és – Edison primitív fonográf felvételéből ítélve – Tennyson, rangban a Viktória-kor legnagyobb költője. Feltehetőleg Milton is „celebrálta” a versét, ha fennhangon olvasott.

– *Igen. Ő nem félt a retorikától.*

Cs. Szabó: – Egyáltalában nem félt. Ma világhívat prózának olvasni, mondhatnám elkenődödni a verset; Babits úgy kitagadta volna az ilyen előadókat, mint a kufárokat a szentélyből... De térjünk vissza kiemelkedő munkatársaimra. Azt hiszem, eddig senki se foglalkozott elmélyülve egy különös jelenséggel, ami mégse lehetett pusztán véletlen, mágneses világerők szólhattak bele. Azzal tudniillik, hogy a Monarchia széthullása s Magyarország feldarabolása előtt, s e szakadékot áthidalva rögtön utána annyi óriás volt az első Nyugat-nemzedékben, mint irodalmunk egén talán egyszer sem. Vajon miért kerülgetik a megdőbentő egyidejűség lelki és társadalmi kivizsgálását, talán túl irracionális? A Sors keze mértéktelenül áldott és vert minket, mondjuk, 1905 és 1930 között. De pusztán véletlennek tartjuk-e azt is, hogy nem volt méltatlan az apákhoz a második Nyugat-nemzedék sem, amely 1895 és 1905 között született, s a történelem egyik legborzalmasabb népiértésének a küszöbén, még azon is túl futotta ki nagy formáját, s ezt maguk az apák – apáink és egy személyben idősebb barátaink – ismerték el leghamarább. Itt és most csak annyit mondhatok, hogy nemzedékemből szintén aranyfedezetű, valódi s nem felfújott nagysághoz – hányhoz! – fordulhattam a műsorszerkesztésben. Tettem kávéházakban, főleg a Centrálban, baráti könyvesboltokban, ahol a tulajdonossal együtt kaszinóztunk levélben, telefonon. Kedvencemnek kisujjában volt a rádiós érzék, a jó ég tudja, honnan, gyakorlat hiányában csak a lángész szerencsés sugallatának tulajdoníthatom, hogy nekünk is, bent a stúdióban, kint is, az országban állandó gyönyörűséget szerzett a mikrofon előtt. Játszott velem, mintha magának találta volna ki. Szabó Lőrincről beszélek. Tartott előadásokat is, de nagyobb mulatság volt tarka vegyítése, vagyis ha átköltéseiből válogatott össze rövid antológiát, ő mondta a tömör összekötő szöveget, Bajor Gizi, Simonffy Margó, Sennyei Vera a verseket. Kedvelték egymást Gizivel, alig-alig

kellett beleszólni kacérkodó összjátékukba. Ilyen fölvételekhez egyik odaadó lektoromat, Örley Istvánt kértem föl szárnysegédnek; korai rettenetes bombahalála az ostrom alatt máig sajog bennem, sajoghat egész irodalmunkban is mint nagy veszteség. Csak nemzedékem javához kellett fordulnom, hogy emelkedjék a színvonal. Lőrincen kívül Illyés Gyula, Márai Sándor, Tamási Áron, Keresztury Dezső, Németh Andor, Halász Gábor, Szerb Antal, Kolozsvári Grandpierre Emil, Berda József, Képes Géza, Jékely Zoltán, Vas István, Radnóti Miklós, Devecseri Gábor, Zelk Zoltán, Gál István, Szabolcsi Bence, Mátray László mind alkalmi munkatársam volt kilenc és fél éven át. Jó ideig keringett a hamis legenda, hogy mellőztük József Attilát. Nem én, hanem – levélváltásunk nyomtatott közlésével – egy akadémiai folyóirat cáfolta meg a rosszhiszemű vagy tájékozatlan butaságot, amikor már külföldön éltem. Szabó Dezsőt azonban csakugyan hiába próbáltam rábeszélni. Még egy rendszeres műsorszám járult hozzá a feljavuló minőséghez: a diáklélő. Állandó helyettesem, Ortutay Gyula, maga is tudós, volt az összekötő tisztem, sokat segített a többnyire fiatal tudósok vagy tudósfiókák toborzásában. Nemcsak diákok hallgatták; az a gyanúm, hogy felülmúlta számukat a felnőtt hallgatóság. Elit műsorszám volt. Ma már ősz tekintélyek vagy holtak, akik fiatalon, gyatra fizetésüket boldogan kiegészítve rendszeresen besétáltak kéziratukkal: Kosáry Domokos, Benda Kálmán, Ferdinánd Mihály, Joó Tibor, Dercsényi Dezső, a néprajzosok közül a velem egyidős Bálint Sándor s a fiatalabb Vargyas Lajos. Szerepeltek persze a Szegedi Fiatalok is, legtöbbit „Tutus” jóbarátja, Tolnai Gábor. Voltak mulasztásaim, hogyne, hátravan még, hogy fejemre olvassák egyszer, valószínűleg holtom után. Máris érzem az előlegezett, síron túli bünbánatot. Ismertem Szentkuthy Miklóst, párja nincs jelenség volt akkori irodalmunkban, maga az ember pokolian okos, mégis, úgy rémlik, sohasem kértem föl. Ismétlem: szabad kezem volt, de istenigazából csak a háborúig. Valószínűleg továbbra is megmaradt volna cselekvési szabadságom, ha kizárólag rajtunk, belső embereken múlik a műsorszerkesztés. De a rádióinak az alapítástól szerződéses megállapodása volt az állammal, illetve képviselőjében a posta vezérigazgatóságával, s a szerződés szerint a minisztériumok megbízottai hetenként átnézték a műsort. Jobban

mondva kettőt, egyet visszamenően, egynek meg a tervét. Miniszterközi Műsorellenőrző Bizottság volt a társaság neve. Két szövetségesre számíthattam közülük, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium képviselője volt az egyik, a Miniszterelnökségé – a sajtóosztályé – a másik. Üléseiken, mondom, terítékre került a megelőző hét, s átböngészték a soron következőnek a műsorát. Bele-belekötöttek ebbe-abba, elég kedélyesen, attól nem kellett tartani, hogy fejünkre borítják a kosarat. Szerda délutónként barátságos hangulat uralkodott az üléseken, de azért mégis rosszul, néha nagyon rosszul bírtam, utóvégre cenzúra, bürokratikus cenzúra volt a bársonykesztyűs, mosolygó terefere. Aztán eltűnt a bársonykesztyű, lehervadt a mosoly. Kitért a második világháború, s amikor

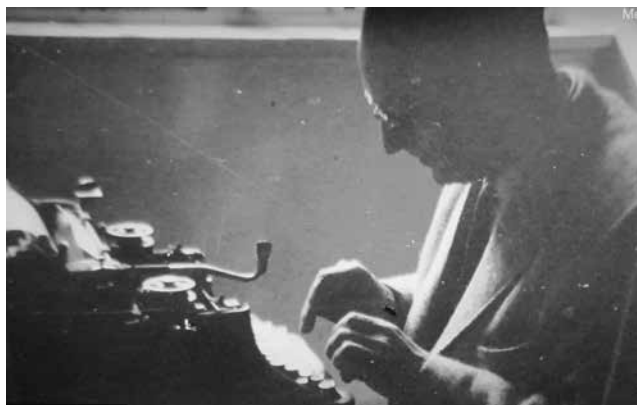
vesztünkre mi is belekeveredtünk, egyszeriben megnőtt a német nyomás. Hosszú kézzel, láthatatlanul. Nyomás a „szövetséges” kormányra, a kormányról a minisztériumokra, azokról a kiküldöttekre ellenőrző bizottságunkban. Elmérgesedett a zsidókérdés is. A háborús állapot előtt Hlatky Endre műsorigazgató, váradi születésű ösliberális mesterien navigált a kérdés sűrű szirtjei közt, mert előzőleg maga is

minisztériumi ember volt, magas rangú közhivatalnok volt az apja is, véreben az urambátyámosan cinkos bürokrata tolvajnyelvvél, s anekdotázó védőállásban ujjá köré tudta csavarni a bizottság tagjait. Utódai már nem értettek a csízióhoz, kapkodtak, bejiedtek, könnyen meghátráltak. Rosszabb lett a légkör is: különösen a keleti front beroppanása után a megriadt társaság aggodalmaskodva szőrozte végig a készülő műsorokat. Az a groteszk helyzet állt elő, hogy a rádióhallgatók országosan ismert kedvencei, Karinthy Frigyes és Szép Ernő hamarabb tűntek el végleg a műsorról, mint a fiatal, ismeretlenebb zsidók. Kicsoda, micsoda az a Zelk Zoltán? – kérdezte tőlem az egyik bizottsági tag, a legkötekedőbb. Hirtelenjében rávágtam: „zuglói cigány”. Ettől bávatagon elnémult, mert ilyen népfajt még nem ismert a hazában. Néha segített a képmutatás is. Mindenki tudta, hogy Hunyady Sándor „zabigyerek”, Bródy Sándor fia. De mivel az édesanyja, Hunyady Margit, a neves művésznő öskeresztény volt, s ha jól emlékszem, ráadásul kismes is, szemlesütve mindenki elfeledkezett a nagynevű zsidó apáról. A munkaszolgálatosok tömeges behívása után odáig romlott a helyzet, hogy már csak leplezve tudtam segíteni becsült barátai-

*„A Monarchia széthullása
s Magyarország
feldarabolása előtt,
s e szakadékot áthidalva
rögtön utána annyi óriás volt
az első Nyugat-nemzedék-
ben, mint irodalmunk egén
talán egyszer sem. Vajon
miért kerülgetik a megdőb-
entő egyidejűség lelki és
társadalmi kivizsgálását?”*

Jelenetképek az In memoriam Cs. Szabó László című dokumentumfilmből

mon, a műsor érdekében legalább annyira, mint embertársi kötelességből. Írtam a háború alatt egy könyvet *Három költő* címmel Byronról, Shelley-ről és Keatsről. Nem furcsa? Már akkor három olyan angol romantikusról, aki idegenben halt meg, kettő önkéntes száműzöttként. A kötet fele antológia volt a verseikből. Jó néhánynak az átköltésére Vas Istvánt, Radnóti Miklóst és Devecseri Gábort kértem meg, munkájukért csekély tiszteletdíjat fizetett kiadóm, a Franklin Társulat. Szerencsére eszembe jutott, hogy megtoldhatom a rádió jóval magasabb honoráriumával, ha beleegyeznek, hogy egyelőre nevük nélkül tűzzem műsorra szét-szórva a fordításokat, hiszen ha túléljük, a háború után – amit Hitler elveszít – úgyszólván kiderül az igazság: megjelenik az átköltők neve. Belementek az alkuba; a túlélők közül Vas István meg is írta. Eső után köpönyeg, ma már az öreg róka sokkal jobban segítene rajtuk, legalábbis húsvétkor és karácsonykor. Csak hát ekkor még nem ismertem a késő középkori angol misztériumjátékokat, kézműves céhek úrnapi játékeit; magyar fordításuk stílusos zenei aláfestéssel és betétekkel pompásan beilleszkedett volna a szent ünnepek műsorába. Könnyű kiszámítani, mennyivel nagyobb tiszteletdíj járt volna egy félórásra összevont játékért, mint egy ötperces Shelley- vagy Keats-versért. Persze Radnóti Miklóst a yorki kézművesek faragatlan, szenvedő Krisztusa se mentette volna meg a tarkalóvéstől Abda határában. 1944. március 19-én, a német megszállás első napján Volksdeutsch SS-katonák igazoltatták a rádió kapujában. Fölmentem a vezérigazgatóhoz, s leköszöntem az állásomról, mondván, hogy már délután nem talál Budapesten. Szabadságot három hónapra, akkor őt is kitétték a végső győzelembe részegült társutasok, nemcsak engem. Soha többet nem tértem vissza az istállómba. Helyettesem, Ortutay Gyula lett a Magyar Távirati Iroda s a Magyar Rádió elnöke, magához kért, volt egy hosszabb beszélgetésünk. „Nézd – mondta –, azelőtt se játszottuk egymás közt a felettést és alárendeltet, barát dolgozott a barátjával, legyen így ezután is, légy a rádió igazgatója, s feleltsd el, hogy én vagyok az elnök.” Gondolkozás nélkül megtagadtam. Elég volt kilenc és fél év a deresen, most fekédek egy másikra? Nem is sejtettem, milyen jó az előérzetem; magamat s a későbbi eseményeket ismerve legfeljebb két évig tartott volna a kiskirályság, valószínűleg addig se. Végre szabad író leszek, csak az, gondoltam, de egy fél év múlva kineveztek professzornak az újjászervezett Képzőművészeti Főiskolára. Velem született 1945-ben, s velem halt meg 1949-ben a művelődéstörténeti tanszék. Ismétlem: bent a rádióban akárki akármilyen nézetet vallott – s a vezetők közt egy nyilas se akadt –, nekem mindvégig teljes volt a cselekvési szabadságom. Tartozom ezzel a kijelentéssel az emléküknél. Bosszúságot s olykor keserűséget a Miniszterközi Ellenőrző Bizottság

okozott, de részben őket is föl kell mentenem. Osztottak az alig leplezett közfélelemben, egyikét kivétellel egyikük se hitt ugyan a végső győzelemben, csudát hitt, de a zsidókat azért kinyírták a szereplők közül. Aki, mint én, megismert egy fél tucat népet az utolsó harminc esztendőben, rájött, hogy tíz ember közül legalább hét-nyolc: opportunista. Ha valamiben, egy húron pendül ebben a német a franciával. A legnagyobb sérelem, ami ért, egy szent ember személyéhez fűződik. Sugárzott belőle valami, ami dicsfény nélkül is fölismerhetővé teszi a vérbeli szenteket. Sárközi Györgyről beszéltek. Megjelent báró Mednyánszky Cézár alakja köré építve háromkötetes történelmi regénye a szabadságharcról: *Mint oldott kéve*. Ki lett volna méltóbb, hogy összeállítson egy ünnepi műsort március 15-ére? Fel is kértem. A műsorellenőrök közül csak egy tudta, hogy zsidó születésű, bár költészetét mélyen átjárta a katolicizmus; ki is tért. Egy tudta, s hallgathatott volna. Olyan valaki, akinél számítottam is erre. Nem tette. Napokkal a közvetítés előtt Sárkőzit lesöpörték a műsorról.

– *Azt hiszem, még ma is igazságtalanok vagyunk Sárközi Györggyel. A verseiről is kevés szó esik. Radnóttal nyilván többet foglalkozunk a drámája, tragédiája nyomán.*

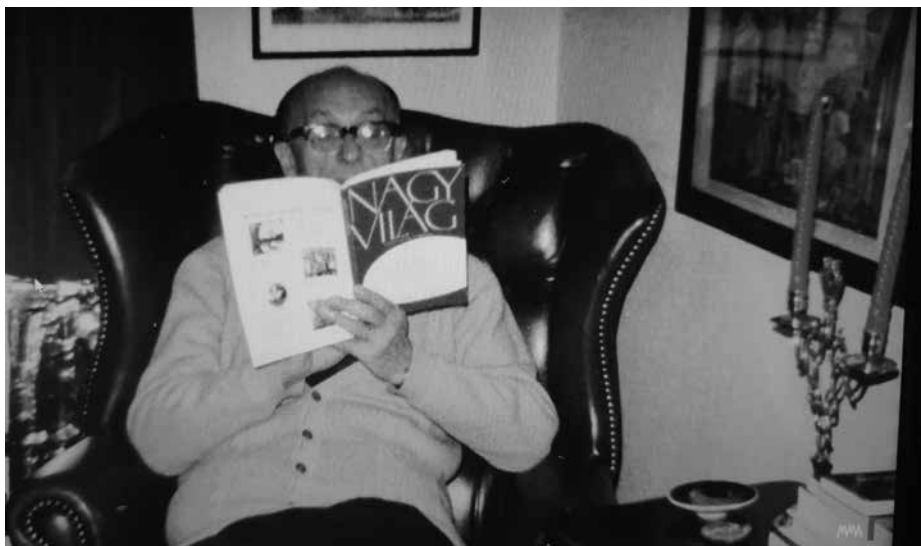
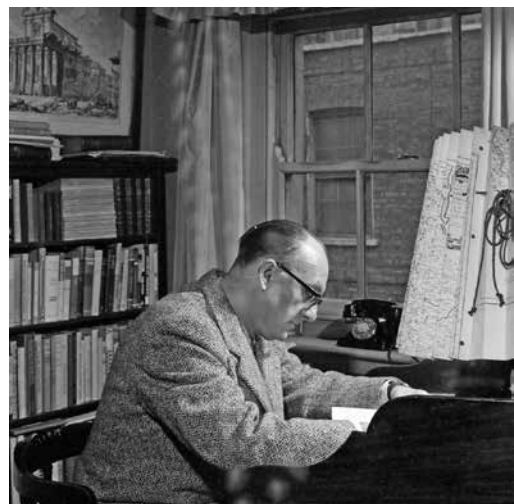
Cs. Szabó: – Igen. De hát utóvégre ugyanaz a tragédia sújtott le Sárközi Györgyre. Nézd, mi már nem tudjuk felmérni, mit állhattak ki, akkori szenvedésük mértékét; képtelenek vagyunk rekonstruálni, mi dúlhatott Radnóti, Szerb Antal, Halász Gábor, Sárközi lelkében, hogy szoros baráti körömnél maradjak. Hevesi András volt az egyetlen, aki szépen tudott meghalni, emberhez méltón, mondhatnám kiváltságosan: mint francia katona. Két év előtt láttam a sírját Colmarban, a hősök temetőjében, „meghalt Franciaországért”, ez áll a kövön.

– *Nagy kitérőt tettünk...*

Cs. Szabó: – Nagyot. 1949 januárjától két és fél évig feleségemmel Rómában és Firenzében éltem, nagyon nehezen, mit kereljek? Folytonos sötétedésben, kilátástalanul. De aztán Londonban sokféle pályám közül visszazökkentem kettőre, az íróira s a rádiósra. Kényes állásom volt, talán a magyarországinál is felelősebb, ha távolról sem olyan rangos, mint a régi. Nehéz volt fizikailag is, idegörlő, néha – hálám ellenére – gályapaddal vetekedett. Persze számár beszéd, hiszen sohase kötöztek gályapadhoz, nem tudom, mi az. 1951 ősztől indult meg kulturális rovatom, húszperces, vasárnap este. Angliáról, angol történelemről, irodalomról, színházról, művészetről – ritkán esett szó abban a rovatban időszerű világpolitikáról. Akkor még irgalmatlanul zavarták a közvetítéseket, foszlányokra tépték, nyávogó hangzavarrá keverték. De még ha tiszta volt is a vétel, sajnáltam, hogy az anyag egy része hangommal örökre elillan az űrben, tehát alaposan átdolgoztam, kétszeresére, háromszorosára bővíttem, s felajánlottam közlésre valamelyik

Filmkockák a dokumentumfilmből

nyugati magyar folyóiratnak. Nyugdíjazásom után tovább is bedolgoztam, ma már körülbelül 100-120-ra becsülöm a megmentésre kiválasztott esszéket, jó egynegyedük *Alkalom* címmel jelent meg a Gondolat Kiadónál. Különösen három lapnak szerettem dolgozni, a müncheni Új Látóhatárnak, a római Katolikus Szemlének s a párizsi Irodalmi Újságnak. A Katolikus Szemle nem holmi egyházi folyóirat – bár az is –, mert az ötvenes évek fullasztó nyomása alatt, erkölcsei kényszerből s magyar szükségből, irodalmi missziót is átvállalt, ehhez máig ragaszkodik kiváló szerkesztője, Békés Gellért bencés perjel.

– *Megjegyezhetem – jól tudom, ugye? –, hogy nem vagy katolikus. De mindig érdekelték a szentek...*

Cs. Szabó: – Elég kevesen voltunk egy három pendülő, mértéktartó magyarok. Maximalisták, de nem tűzokádók. Ennek a körnek szerte a világon persze ökumenikus volt a gondolkozása. Hadd említek meg itt egy példásan puritán, megtámadhatatlan férfit, báró Apor Gábor volt vatikáni követünket, a XVIII. századi emlékiró, Péter leszármazottját. Szegényen és szerényen élt Rómában, roppant vagyonú olasz arisztokraták közt. Elnökségével alakult meg az Anonymus Kiadó, hogy terjessze Békés Gellért új bibliafordítását, az Újszövetséget. Mivel hamarosan elég tartalékuk gyűlt össze, következő gondolatuk a kinti sötét magyar könyvnyomor enyhítése volt. Ökumeniát említettem: a katolikus vállalat vezetősége egyhangúan a református Cs. Szabó Lászlót bízta meg, hogy szerkeszsen egy hézagpótló antológiát – hézagpótlót a szó legelemibb értelmében –, Balassi Bálinttól napjainkig. Gyűjtés közben az anyag kettévált, és csak a második része jelent meg 1953-ban: Aranytól napjainkig. Mire nekifogtam volna az első résznek, megszűnt a rettenő kinti könyvnyomor, egykori s élő klasszikusaink hiánya. Egyetlen példát említek. Arany János kisebb verseit Voinovich Géza nélkülözhetetlen jegyzeteivel egy közepes méretű amerikai városból szereztem meg kölcsön. Szerencsémre Szabó Zoltán kimentette könyvtárának a nagy részét, abban bányáztam az élőkért. A British Museum modern anyaga megdöbbentően szegény volt, csak 1962 után terelte be kortársaink műveit az oda kinevezett Czigány Lóránt. Ma már elefantsontnyelű pálcával sétálnék be a múzeumba, hogy nagyúrként levehessem a polcra Nagy Lászlót, Weöres Sándort, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszkyt, bárkit. Akkor volt a tette indító nyomor, hogy Cushing professzor, a magyar nyelv és irodalom londoni tanára, egykori Eötvös-kollégista néhány évig szeminárium segédkönyvnek használta az antológiát, kiadta

„Azért írok, hogy vagy örömet szerezzek az olvasónak, vagy elbűsítsam, vagy felmérgezzem. A bánatból s méregből is lehet lelki haszna.”

olvasásra, mert ő sem tudott könyveket szerezni, legfeljebb Rákosi uralmának az igriceit. Börtönrács volt a lantjuk húrozása. Ha szabad egy kicsit hivalkodón hangzó kijelentéssel élnem, írói pályám második, külföldi kezdete – a pálya hosszabb felén – közszolgálat volt. Úgy-ahogy össze tudtam kaparni a modern magyar költészet remekeit, foghíjasan persze, s hatvanoldalas bevezetővel az éhezők kezébe adtam. Második könyvem már elbeszéléskötet volt: attól számítva nem kellett közszolgálatot végeznem, mert szívárogni, aztán ömleni kezdtek az igazi könyvek Magyarországról. Szó van róla, hogy a válogatott esszék után megjelennek külföldön írt, összegyűjtött elbeszéléseim is, amelyekből keveset selejteztem ki, az időpont bizonytalan, de azt hiszem, hamarosan szedik.

Külföldön megjelent három novelláskötetem java lesz benne, harminc, amit a hazai olvasók ítélete elé akarok terjeszteni. S itt hadd jegyezze meg valami idevágót. Rég rájöttem, én itthon afféle legendás figura voltam, ködlovag. Név, amely

be-befütyül az ablakrészen, mint a szél. Van, aki szereti az ilyen romantikus melodramai szerepet, engem kínosan feszélyez. Harmadszor vagyok itthon, többfelé kinyomtatnak, lefoszlik rólam a legenda köde vagy varázsa, nem tudom, minek nevezzem, szembesülök az olvasóval, elutasítanak, vagy ellenkezőleg: útítársuk leszek, mint hazai pályatársaim. Megváltás, még ha belebukik is az író. Mert az már a valóságos író lesz, nem a fantomja. Azért írok, hogy vagy örömet szerezzek az olvasónak, vagy elbűsítsam, vagy felmérgezzem. A bánatból s méregből is lehet lelki haszna.

– *Előbb emlegetted a fiatalabb, de hozzád nagyon közel álló írókat, mondjuk, Nemes Nagy Ágnes. Annak ellenére, hogy hosszú évtizedekig távol éltél – úgy látszatott, szellemileg is távol –, s rólad is szűrtén érkeztek a hírek, ahogy te mondd, végül is legendává ködösödő dolgok, mégis közel voltál valamiképp. Azért olyasmik is felvillannak, ugye, hogy Rónay György verset írt a Rilke sírján lévő rózsáról, amiről aztán kiderült, hogy te tetted oda...*

Cs. Szabó: – Rendkívül megható emlékem. Magyar katolikusok és protestánsok két ökumenikus találkozót rendeztek, amelyen hét vagy nyolc országból igen sok magyar vett részt. A másodiknak Sion volt a színhelye Svájcban, a francia–német nyelvhatáron. Amiről alig mertem álmodni, kijöhetett Rónay György és Pilinszky János. Hányban is? 1971-ben. Ők ketten tartottak egy emlékezetesen szép irodalmi estet, én elnököltem, bal oldalamon Gyurka, jobbomon János. Majdnem megcsíptem magamat: ébredj föl! Nem lehet igaz, túl

jó. A hamisítatlanul tiszta, helyesen értelmezett egyik legelső dialógus volt, alig-alig mertem hinni a folytatásában, elég zötykös is volt. Ide tartozik a rózsatörténet. Sion mellett van egy széljárta, meredek havasi falu, Rarogne, ahová eltemették Rilket, csoda szép, rövid verse a sírfelirat. „*Rose, oh reiner Widerspruch, Lust, / Niemandes Schlaf zu sein unter soviel / Lidern.*” Lefordíthatatlan. A találkozó egyik szabad déli-eltőttjén felsétáltam a temetőbe, s egy rózsát tettem a köre, mert úgy éreztem, elvárja a sírvers. Már nem emlékszem, mikor, talán egy év múlva olvastam Gyurka versét a rózsáról. Megírtam neki: köszönöm, az én virágomról írtál, én tettem oda egy-két nappal a te látogatásod előtt.

– *Azt írja Nemes Nagy Ágnes, éppen angol versei előszavában, hogy magyar írónak, költőnek lenni világirodalmilag életveszélyes... Te mit tanácsolsz a magyar irodalomnak, mit tegyen a mai világban, amikor a költészetnek, az irodalomnak a jelentősége mintha csökkenőben volna, mintha nem volna olyan nagy szerepe már a világban. De minden igazi író úgy tudja, hogy írni létfontosságú dolog.*

Cs. Szabó: – Hát persze, persze, hogy az! Legyen megszállott, legyen ugyanolyan küldetés-hite, amilyen nekünk volt, másért, más felfogásban, de ugyanolyan hőfokon s a megmaradásunkért, ha egyébként csakugyan megszegényítőn csökkent is az irodalom hatása a világban. Egyetlen hajdani nagyhatalom se bukkott nagyobb. Könyörtelen, gonosz században élünk. Sohase felejtse el, milyen sötét! Ez rontotta le az irodalom óriási hitelét is. Mind attól tartunk, hogy megszentelt igéktől a Bomba veszi át a hatalmi döntést, a végszót. Árnyékában élünk, akárhova menjünk, mindenütt takar az árnyéka, mégse, mégse tudok mást mondani, csak azt, hogy a fiatalok viselkedjenek úgy, ahogy mi a harmincas és negyvenes években, menjenek a maguk feje után, de magatartásban legyenek a fiaink. Nem kell hogy megtörjenek a fiatalok, megadják magukat valami álmisztikus magyar balsorsnak. Egyet azonban intelemül hozzátennék. Múlt századi romantikus balhit, hogy csak a vérontás tisztít. Másfél század előtt, a XIX. század derekán világi vallássá magasztosult fel az irodalom, nagy szerepeket vett át az egyházaktól. Szerepeket, küldetésstudatot, hatalmi igényt a lelkek fölött. Egyszer szó volt egy forradalmár orosz író kivégzéséről. Nem emlékszem a nevére, de hiteles a történet. Victor Hugo, a száműzött, magányos francia költőfejedelem táviratban tiltakozott a cárnál. Érted? Tiltakozó táviratot küldött egyik cárnak. Ma már elképzelhetetlen, teljesen elképzelhetetlen. Mégis azt kell mondanom: lelki koldusokká válunk szabad irodalom és művészet nélkül, minden hátrálásunkkal csak könnyítünk a Bomba lelkiismeretén.

– *Peregrinus hazatérőben... Maradandó öröm, hogy találkozhattunk veled itthon!* ♦♦